

je bila zbirka že natisnjena. Da sem jaz njen avtor in da je moj psevdonim Matej Bor, so okupatorji izvedeli šele po italijanski kapitulaciji, ko je Izvršni odbor OF preko radia »Svobodna Jugoslavija« objavil ilegalna in legalna imena članov SNOS, med njimi tudi moje. Vseeno pa sem se, vse dokler nisem zapustil Ljubljane in odšel v partizane, počutil zelo zelo slabo. Kakor na barki, ki ji moraš vedno znova mašiti luknje, da ne bi vdrla voda vanjo. Moj prijatelj Kump je namreč vsak tretji dan prišel s kakšno hudo razburljivo novico. Ta in ta je rekel, da mu je ta in ta ženska povedala, da ve, kdo je avtor zbirke »Previharimo viharje«. Namreč jaz. Jaz sem ga poslušal in majal z glavo, Robert pa jo je mahnil po Ljubljani in vedno znova luknjo v moji barki tako ali drugače zamašil.

Vendar dovolj o tem. Mogoče bo koga zanimalo še to, kako sem prišel do svojega psevdonima. Spet je bil vmes Robert Kump. Privihral je k meni in mi povedal, da moram nemudoma izbrati psevdonim, ker se strašansko mudi — nekdo je namreč dejal, da moja zbirka ne sme niti en sam dan več ležati v predalu ali kjer je že ležala. Tako sva se z Robertom napotila tja za Savo in ugibala, kakšen psevdonim bi bil najprimernejši. Nazadnje sva se odločila, naj bo Bor. To pa zato, ker je bor žilavo, odporno, pa vendarle nekam otožno drevo, ki raste povsod in mu vihar zlepa ne pride do živega. Ime Matej se nama je zdelo primerno, ker je arhaično, možato in preprosto. Šele dosti kasneje me je nekdo opozoril na to, da dobiš, če bereš ta psevdonim od zadaj naprej, cel stavek, ki se glasi: Rob je tam. To me je osupnilo, saj je znano, da so belogardisti nekaj časa pripisovali avtorstvo mojih pesmi Ivanu Robu. Po vojni sem se zanimal, ali ni bila mogoče ta čudna besedna igra, skrita v mojem psevdonimu, tudi eden izmed vzrokov tragičnega konca Ivana Roba. Zelo sem si oddahnil, ko sem izvedel, da to ne drži. V obtožnici zoper Ivana Roba ni besede o tem, da bi bil on Matej Bor.

Zbirka »Previharimo viharje« je izšla v dveh izdajah. Najprej v ciklostilu, nato pa v žepnem formatu. Obakrat jo je opremil ing. arh. Dore Mihevc. Jaz sem dobil po starem dobrem običaju deset dolžnostnih izvodov — lepih, v usnje vezanih, z zlato obrezo — honorarjev pa takrat nismo dobivali. Lepši od vseh honorarjev je bil zame odmev mojih pesmi med našimi ljudmi.

France Dobrovoljc

IVAN CANKAR IN VRHNIKA

Značilna za vse pomembnejše slovenske pesnike in pisatelje je njihova globoka ljubezen in brezpogojna privrženost domači zemlji. V njihovih delih ni najti sledu o kakem vetrnjaškem kozmopolitizmu ali odtujenosti od domačije, marveč se v njih v čudoviti skladnosti prepletajo vsi mogoči toni in barvni otenki rodne pokrajine in se združujejo v eno samo veličastno simfonijo — podobo slovenske domovine. Ta zemlja jim že v zgodnji mladosti da prve, najbolj odločilne in najmočnejše vtise obdajajoče jih stvarnosti, ki jim ostanejo neizbrisni v zavesti vse življenje. Take vtise v veliki meri oblikujejo v svojih literarnih delih, v katerih je našla svoj izraz širna, v daljo in nedosežna obzorja hiteča panonska ravan, zamišljena v svoji otožni melanholiji; veseli, radostno razgibani grički v poletnem soncu, pokriti z ličnimi vinogradi, med katerimi

se skrivajo bele golobice zidanice in domačije naših Slovenskih goric in Haloz; razrite globače vedno zelene Koroške, nad katerimi se širijo mogočni in temni gozdovi jelk in smrek; valovito gričevje srednje Štajerske, ki se počasi spušča proti jugu s širokih hrbtov pohorskih kop in Kozjaka, onstran Save pa se sprošča v prijaznih dolenskih hribih in goricah, dokler onstran Gorjancev ne uplahne ob belokranjski Kolpi; nebotične višine planin in snežnikov, v katerih se po pesnikovih besedah razkazuje »okameneli zanos domovine«; a nazadnje bridko-grenki Kras, ki se strmo spušča preko istrskih in tržaških bregov v sinje Jadransko morje... To je zunanji okvir naše zemlje, v katerega so slovenski pisatelji položili domačega človeka, da nam pripoveduje o svojih križih in težavah, o svojim hrepenenju in razočaranjih, o svoji prešernosti in potrnosti in ne nazadnje o svojem boju za kruh in domačijo.

Vsa ta živopisna raznolikost in barvitost domače zemlje je dobila v naših pisateljih svoje glasnike, ki ji je vsakteri izmed njih izoblikoval primeren izraz po svojem doživetju in občutju: Prešeren je v liričnem zanosu zapel doslej najmogočnejšo in najlepšo hvalnico rodni Gorenjski, domači Vrbi in njeni okolici; Janez Mencinger se v svojih spisih neprestano vrača v svoj poveljčevani Bohinj in njegove planine; Fran Levstik in Josip Stritar najrajši opisujeta idilično pokrajino okoli Velikih Lašč in njeno kleno ljudstvo; Josip Jurčič kaže v novelah in povestih rojstno Muljavo s sosedno Krko in Stično; Simon Jenko plaho, kakor da bi se bal, opeva skrivnostno razgibano Sorško polje, ki je rodilo njega in njegovo pesem; Simon Gregorčič slavi svoj planinski raj v gornji Soški dolini, kamor vse življenje romantično hrepeni nazaj, kajti le tam upa najti osebno srečo v preprostem življenju goriškega gorjanca; Ivan Tavčar z najnežnejšimi barvami slika svojo, s temnimi gozdovi zaraslo Poljansko dolino in Blegošovo kraljestvo; Janko Kersnik s krepkimi potezami riše portret gorenjske pokrajine okoli Brda in Lukovice... Tako bi lahko naštevali vse do najnovejših pesnikov in pisateljev in dobili bi skoraj popolno sliko slovenske dežele.

Cankarjevo kraljestvo pa je njegov rodni kraj — Vrhnika, ki jo je poveljčal v svojih najlepših in najznačilnejših delih. Kljub temu da je v njej živel komaj 22 let, od tega nad 8 let s presledki bivanja v Ljubljani, na Dunaju in v Pulju, je vsrkal vase vso svojevrstno lepoto Vrhnike, ona sama pa je vdahnila njegovim umetninam mehko barjanske zemlje pa tudi trdoto puste kraške skale, v čemer se v njih razodeva značilna dvojnost vrhniške pokrajine s svojimi nasprotji. Ta dvojnost se kaže tudi v Cankarjevem značaju: na zunaj včasih robot in odsekan, se spet drugič sprosti v liričnem razpoloženju, duša mu prekipeva, polna nežnih čustev in na tenko spredeni sanj. V njem je šumela mogočna pesem gozdov z Ljubljanskega vrha, z Raskovca in Planine, njihovi pesmi je prisluškoval v temačni in skrivnostni dolini Bele in Starega malna, kraški holmi nad Vrhniko so ga navdajali z melanholijo razbolele duše, pogrezal se je v tišino Velikega Močilnika, v Malem Močilniku mu je motilo zbranost edinole ptičje petje in šumljanje vode, odkrival je skrivnosti Retovja in njegovih izvirkov, sanjal je z Ljubijo pod vrbami, ki so spuščale svoje rahle veje nad temnozeleno vodno gladino. Na Čužah je deklamiral svoje prve pesmi, se opajal nad prvimi lastnimi otroškimi stvaritvami, ki so potekle iz njegovega hrepenčega srca. Tam je okušal prve slasti in bolečine mlade študentske ljubezni, ki jo je v temni, senčni Tičnici zapečatil z verzi odpovedi. Z vrha Sv. Trojice se je razgledoval po sanjajočem »mahu« tja mimo Sinje gorice, Bevk in Blatne Brezovice na Žalostno goro, Krim in Planino nad

Borovnico. Oko se mu je vse bolj in bolj ustavljalo nad Ljubljano, ki se mu je prikazovala iz dalje vsa bela in blagoslovljena v mladih, vročih sanjah. Od časa do časa je zašel v tisti skriti zaliv Ljubljanskega barja, ki sega z dolgim jezikom daleč gor do Podlipe in Razora, drugič spet se je povzpел po strmih kraških klancih na Kuren, od koder se mu je izpred cerkve sv. Miklavža odprlo obzorje na široki venec Polhograjskih Dolomitov. V ozadju je zaključeval vso mogočno sliko v lahno tančico zaviti amfiteater Kamniških Alp in mogočnih Julijcev s Triglavom. Vse to je bil svet njegovih mladostnih sanj, iz katerih je živela njegova duša.

Cankarjevi mladosti je prizvajala ta in taka pesem, od katere je bil ves opojen in z njo prežet. Lepota domačega kraja in njegove okolice mu je najprej zastrla pogled, da skoraj ni opazil revščine, ki ga je trla skupaj z njemu podobnimi malimi ljudmi na Vrhniki. Polagoma pa je jel spoznavati vso veliko razliko med seboj in tistimi ljudmi, ki so v gosposkih hišah v trgu, na Stari in Novi cesti, živeli vse drugačno, prijaznejše življenje, ki niso poznali pomanjkanja in ne skrbi za vsakdanji kruh. S spoznanjem je rasel tudi srd na krivice, ki so se mu dogajale in jih je moral prenašati hkrati z drugimi socialno zapostavljenimi Vrhničani na vsakem koraku. O tem pričajo mnoge zgodbe, ki jih je v kasnejših letih opisal v svojih novelah in povestih — pravih dnevnikih svoje težke in nevesele mladosti. Odšel je v svet in tam dokončno spoznal krivico družbenega reda, ki je dopuščal tako kričeče razlike v ekonomskih osnovah družbe. Nenadoma je občutil, da si stojita dva sovražna sveta nasproti: revščina po bajtah na Klanecu, po umazanih beznicah in žganjarnah, kjer se je zbiral sproletarizirani sesedek trške družbe, in napihnjena gospoščina v gosposkih hišah, obdanih z lepimi vrtovi in senčnimi uticami. Postal je glasnik socialno zatiranih ljudi. Njegov izredno razviti etični čut ga je prisilil, da je postal tudi odločen borec in predstavnik ljudi s Klanca, ki mu je postal simbol za občestvo socialno zapostavljenih ljudi, še več: zatiranega slovenskega ljudstva.

Cankar je silno dobro poznal vrhniške ljudi. Poglobil se je v njihovo duševnost, v njihovo psiho in način mišljenja ter čustvovanja kakor le malo-kdo. V svojih »vrhniških« novelah in povestih je naslikal celo galerijo živih postav, zajetih iz vrhniškega okolja, ki skoraj vedno prehajajo v izrazite tipe svoje vrste. Iz čisto realističnih podstav jih je dvignil na neko višjo ravnino, v kateri jih je približal splošno človeški pomembnosti. Po vzorcu živih vrhniških ljudi je Cankar upodobil svoje najbolj izdelane človeške postave, kakor je n. pr. njegov »kralj na Betajnovi«, tip brezobzirnega nietzschejanskega nadčloveka, njegov »slovenski Tartuffe« — Aleš iz Razora ali njegov monumentalni tip hlapca Jerneja, ki je postal predpodoba vseh socialno zatiranih ljudi, žejnih pravice. Pa ne samo to: celo vrsto ljudi in zgodb iz vsakdanjega vrhniškega življenja in okolja, katerih usoda in potek sta bila znana vsem Vrhničanom, je vpletel v svoje pripovedovanje in jim prav tako vtisnil neko višjo splošno človeško veljavnost. O vseh teh opisanih postavah in zgodbah vam še danes vedo mnogo povedati stari Vrhničani, morda z nekaterimi manj značilnimi in drugačnimi nadrobnostmi, toda iz njihovega pripovedovanja je razvidno, da je Cankar v svojih spisih uporabil bistvene poteze teh ljudi in dogodkov, ki jih je seveda po svoje preoblikoval po zahtevah lastne umetnosti. Samo čuditi se moramo, kako je mogel v tistih prvih dvajsetih letih svojega življenja, ko je bil bolj ali manj tesno povezan z dogajanjem na Vrhniki, v svoji zavesti nabrati toliko bistvenih črt vrhniškega značaja in pronikniti tako glo-

boko v vsakdanje dogodke svojega rojstnega kraja, ki jim je s svojo domišljivo in umetniškim oblikovanjem dal toliko pomembnost. Samo primerjajmo čudovito realistične črte, s katerimi je Cankar risal vrhniške ljudi, n. pr. v svojih povestih »Na klancu« in »Martin Kačur«, iz dobe v zadnjih dveh desetletjih preteklega stoletja. Pred nami defilira vrsta resničnih ljudi, tako verno posnetih iz življenja, da lahko postrežemo z njihovimi fotografijami. Vse te ljudi in dogodke je pisatelj seveda ovil s čarom vrhniške pokrajinske romantike, tako da jasno vidimo, kako so zrasli z domačim krajem, kako samo vrhniški so, kako jih je mogla roditi le ta zemlja.

Najlepše primere take svoje umetnosti je Cankar pokazal ob risanju svojega življenja v vrhniškem okolju. Splošno znano je, kako zvesto je prikazal življenje svoje družine pa tudi životarjenje vsega sproletariziranega kolektiva na vrhniškem Klancu. Svojega dejanja in nehanja pa ni razlagal z nekakšnim doktrinarnim ali celo statističnim dokazovanjem krivic, ki jih je moral prenašati sam in z njim vsi prezirani proletarski mali ljudje na Vrhniki. Prikazoval je razmere v konkretnih zgodbah svojega življenja, ki učinkujejo po lastni dokumentarni sili. Spomnimo se samo na čudovito plastično novelo »O prešcah«, ki je prava visoka pesem slikanja »sivega v sivem«. V gluhi pokrajini mrkega poznojesenskega razpoloženja se kaže pred nami tisti onemogli obup otrok, izgubljenih v deževnem, meglenem barju, se kaže v jasni luči tisto grozotno nesoglasje med njihovim velikim pričakovanjem nečesa lepega in med njihovim brezglasnim končnim razočaranjem, malodušnost, ki jim jo navdihuje brezoblična sivina v neskončno meglo izgubljaajočega se »mahu«, in spoznanje, ki jim ga narekuje okolje: Kam bi, mi iz močvirja? V tej zgodbi Cankar ni samo ovekovečil svojega doživljaja iz mladih let, temveč tudi tisto žalostno romanje otrok brezposelnih vrhniških delavcev, ki so ob času gospodarskih kriz ostali brez vsega in jim je bil edini izhod iz težkega položaja ta, da so pošiljali svoje otroke beračit po okoliških vaseh med kmete, ki jih krize niso tako hudo prizadejale. Drugod se pisatelj spet spominja svoje hoje v gozd po drva, motiv, ki ga je večkrat uporabil v svojih novelah. Samotna, grozljiva pot med gosto zaraslim drevjem ob plitvi vodi potoka Bele, ki skrivnostno šumi med izlizanimi skalami in kamni; globoko sredi gozda polrazpali mlin — starodavni, znameniti, a danes že popolnoma razpadli Stari malen. Sredi morja zelene narave obidejo osamelega otroka samomorilne misli. Zanje pač ni vzrok samo kos časopisnega papirja z zgodbo o samomorilcu, ki ga slučajno najde na svoji poti. V otrokovih težkih mislih je le spoznanje o nesmiselnosti lastnega življenja v revščini, ki tišči nanj kakor ogromna, silna butara, ki je ne zmorejo šibka pleča proletarskega, sestradanega bitja, živečega v neprestanem pomanjkanju in bedi. Ta zgodba iz Cankarjeve »Nine« je gotovo ena najbolj pretresljivih, kar jih je kdaj napisal.

Dolga je vrsta grenkih doživljavaev in trpkih dogodkov, ki so se Cankarju vtisnili v zavest za vse življenje izza mladih dni na Vrhniki in ki jih je opisal v mnogih novelah. Vse te zgodbe so bile glasen protest proti socialnemu zapostavljanju proletarskega otroka, bile so klic po pravičnosti, trkanje na človeško vest, da je treba odpraviti nevzdržne razmere in s tem tudi tisti socialni red, ki jih dopušča. Njihovi opisi so tako prepričljivi, umetniško dognani do natankosti, da svojega cilja niso mogli zgrešiti. Zato bo slovenski mali človek, slovenski proletarec videl v Cankarju svojega največjega zagovornika in največjega borca za dosego socialnih pravic v kapitalistični dobi slovenske zgodovine.